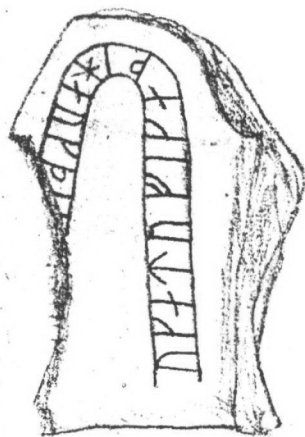

Runestenen i Horne og spørgsmålet om stenens oprindelige placering

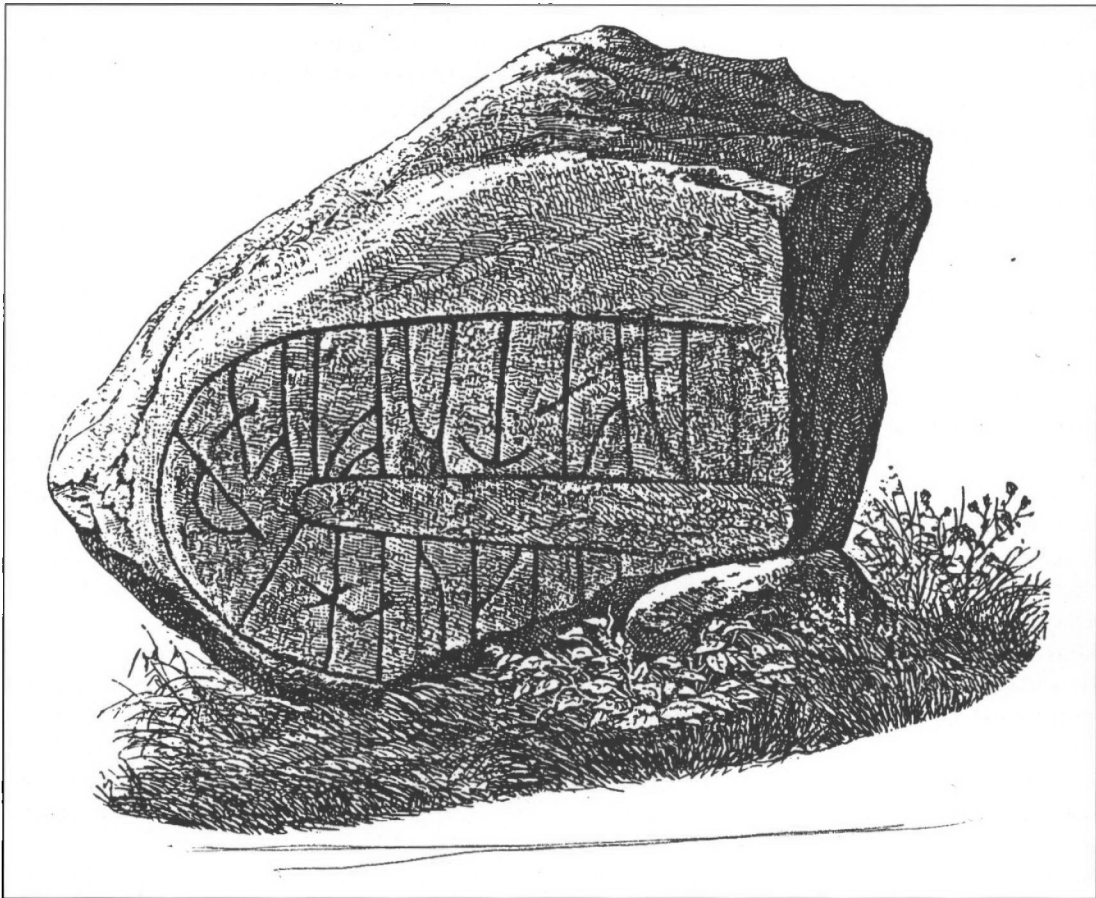
Af Michael Lerche Nielsen

Midt på kirkegården ved Horne Kirke står en lidt anonym stenopsats. Øverst finder man en kløvet sten af granit med et en bugtet række runer, der løber hen over stenens flade side. Man kan tydeligt se, at teksten i begge ender af skriftbåndet har fortsat på en del af stenen, som mangler i dag. Indskriften på det bevarede fragment lyder, med runerne omsat til latinske bogstaver: [manglende tekst] fnukatufi kabi hauk þ-- [herefter mangler teksten]. Omsat til olddansk kan teksten gengives: [Ra]fnunga-Tofi gæ[r]ð i høg... Det sidste ord, hvoraf kun den første rune er helt sikker, kan enten læses þann[si] »denne«, så indskriften kan oversættes »Ravnunge-Tue gjorde denne høg...«. Alternativt kan det sidste ord udlæses som personnavnet þor[veaR], så indskriften i stedet skal læses »Ravnunge-Tue gjorde Thyras høg...«. Udsagnsordet »gjorde« skal i denne sammenhæng forstås således, at det var Ravnunge-Tue, som bekostede opførelsen af højen.

Runestenen fra Horne er trods sin nuværende, ret sørgelige tilstand yderst interessant af flere grunde: For det første er det bestemt ikke almindeligt at finde runesten fra vikingetiden i det sydvestjyske område. For det andet har netop denne sten direkte tekstmæssig sammenhæng med to andre runesten, som findes mere end 50 km østpå i Bække og Læborg i den østlige ende af Ribe Amt. To af de tre sten, den i Bække og vores sten i Horne, omtaler opfø-

Jon Skonvigs tegning af Hornestenen fra omkring 1629 og det tilsvarende metalsnit i Ole Worms runeværk fra 1643, som er lavet på baggrund af tegningen (efter Moltke 1956, s. 83).

Hornestenen, som den tog sig ud i Nørholms have fra 1872, indtil den i 1953 atter blev flyttet tilbage til Horne (efter tegning af Magnus Petersen i Ludv. F.A. Wimmers De danske runemindesmærker, bind 2 1899–1901, s. 55).

relsen af en høj for en vis dronning Thyra, som med megen uenighed og diskussion blandt forskerne er blevet sat i forbindelse med Jellingkongen Gorm den Gamles dronning af samme navn. For det tredje er der spørgsmålet om, hvor stenen oprindeligt har stået, før den havnede på kirkegården i Horne. Dette spørgsmål optog bl.a. H. K. Kristensen, som i anledning af fundet af et stenfragment med runer på i 1954

skrev en lille artikel herom i *Fra Ribe Amt*¹. Denne artikel vil kigge nærmere på det tredje af spørgsmålene, mens de første to er genstand for et mindre forskningsprojekt, som jeg er initiativtager til i samarbejde med Varde Museum, Egnsmuseet på Sønderkov, Aarhus Universitet og Nationalmuseet. Ideen til at tage emnet op kom efter et besøg sammen med min kollega Peder Gammeltoft hos familien Østergaard i

Hornelund, hvor vi fik spændende nye oplysninger om det senere fundne runestensfragment, samt en mængde andre interessante oplysninger om stedets historie, marknavne o.s.v. Det er vores håb senere at kunne præsentere mere om resultaterne af vores arbejde med Hornelunds historie fra vikingetiden til nutiden.

Runestenens placering og fundhistorie

Hornestenen har været kendt siden 1600-tallet, hvor sognepræsten til Torstrup og Horne Sogne, Matthias Johannis – eller med den danske form af navnet - Mads Hansen Trane², i 1638 i sin indberetning af områdets oldtidsminder og mærkværdigheder til oldtidsgranskeren Ole Worm, omtalte stenen: »Her foruden findes i Horne kirkegårdsмур en sten med nogle rune-bogstaver på, hvilke næsten er ukendelige, så de ikke kan skrives«³. Præsten var tilsyneladende ikke en øvet runelæser, for det har siden været muligt at læse de bevarede runer og runespor på stenen med stor sikkerhed. Forklaringen er givetvis den, at Ole Worm i sin grundige instruktion til præsterne i 1622 udtrykkeligt udbad sig aftegninger af eventuelle runeindskrifter, og at præsten af en eller anden grund ikke har syntes, at han kunne efterkomme ordren.

Mads Hansen Trane tiltrådte først embedet i 1633, hvilket bekræfter, at indberetningerne fra Ribe Stift blev meget forsinkede. I mellemtiden havde Worm mistet tålmodigheden og havde i 1629, eller eventuelt nogle få år forinden, sendt sin assistent Jon Skonvig på en rejse til Jylland for at optegne runemonumenter i bl.a. Ribe Stift. Hvorfra Ole Worm havde kendskab til runestenerne i området, ved vi desværre ikke, men det er givet, at Jon Skonvig har været i Horne i 1620'erne for at aftegne runestenen. Resultatet er en ret præcis gengivelse af stenen og indskriften i Skonvigs notesbøger,

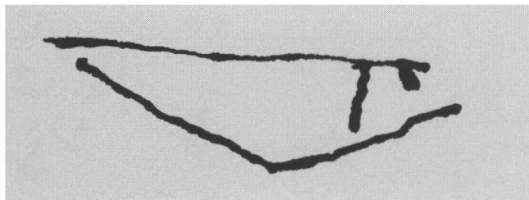
som i dag befinder sig i den Arnamagnæanske Kommissions håndskriftsamling på Københavns Universitet. Under tegningen noterer Skonvig: »Denne sten findes i Ribe Stift i Øster Herred ved Horne kirke i det østlige kirkegårde ved stetten, og er en hård grå kampsten en alen lang og trekvart bred.«⁴.

Hornestenen blev siden medtaget og afbildet i Ole Worms *Danicorum Monumentorum libri sex* [Seks bøger om Danernes oldtidsmonumenter] fra 1643. Skonvigs skitse og metalstnittet i Worms bog er gengivet i fig. 1. I de efterfølgende ca. 150 år sænkede glemslens skær sig tilsyneladende gradvis over runestenen uden for runologernes og oldgranskernes snævre kreds. I forbindelse med de præsteindberetninger, der blev sendt til brug for P. Resens aldrig publicerede *Atlas Daniae*, skriver sognepræsten Chresten Friis i 1687: »I kirkegårds muren på den sønder side allernæst til den østerste stette sidder en stor grå kampesten, som på ydersiden ganske er udhugget med rune-bogstaver, hvilke ikke jeg eller nogen i egnen kan læse«⁵. Ved en rundskrivelse i 1807 fra Oldsagskommissionen til landets præster, havde sognepræsten for Torstrup og Horne ingen oldtidsfund at indberette⁶.

I lyset af en vågnende interesse for oldtiden, og tidens romantiske og nationale sværmeri for oldtidsmindesmærker, blev en lang række runestener i 1800-tallet flyttet til herregårdsparker. Hornestenen var ingen undtagelse, idet den på foranledning af frøken Ingeborg Rosenørn blev udtaget af kirkegårdsdiget i 1872 og ført til Nørholms have »hvor den er henlagt på en lille høj i haven, således at den, som afbildningen viser, hviler ret malerisk på den ødelagte venstre side.« (fig. 2). Først i 1953 blev runestenen flyttet tilbage til Horne Kirke og anbragt således som man ser det i dag⁷.

Runestensfragmentet

I sin artikel i Fra Ribe Amt 1954 kunne H.K. Kristensen, som ikke behøver nærmere præsentation her, og som jeg i det følgende blot vil omtale som H.K., meddele den på en gang glædelige og sørgelige nyhed, at et fragment af en runesten var blevet fundet i Hornelund, men at det desværre siden var blevet destrueret. Han skriver: »For 5 år siden blev vejen gennem Hornelund og ned over Linding å moderniseret. Gårdejer Hans C. Østergård, Hornelund, lod da en dyngeste, samlet på gårdens mark, slå i skærver, så dyngen kunne bruges til vejmateriale. Herved fandt man et brudstykke, hvorpå der var runer. Stenslageren og Østergård drøftede at lægge stenen til side; men da man kunne se, at det kun var et brudstykke, og der ikke stod ret mange runer, troede man ikke, det havde nogen betydning, og stenen blev da slået i skærver. Efter at Horne-stenen, som sad i Horne kirkegårdsdige, men 1872 blev flyttet til Nørholms have, nu atter er flyttet tilbage til Horne kirke, så gårdejer Østergård denne runesten, og han opdagede da til sin overraskelse, at runefragmentet fra Hornelunds mark måtte være et brudstykke af denne sten. Stens farve og beskaffenhed og runernes størrelse syntes at passe«.

Hans C. Østergaards skitse fra vores besøg på Østergård i Hornelund 15. oktober 2000 af runestensfragmentet, han fandt ved kirkediget omkring 1933. Stregerne i den ene ende angiver det eneste sted på stenen, hvor han bemærkede spor af runer.

H.K.s antagelse af, at fragmentet oprindeligt har hørt sammen med det andet fragment på Horne Kirkegård, kan naturligvis ikke bevises, men det virker dog rimeligt sandsynligt, når man tager i betragtning, hvor sjældne runesten fra vikingetiden er, i særdeleshed fra det sydvestjyske område. Jeg vil derfor i det følgende gå ud fra, at de to fragmenter har hørt til en og samme sten.

H.K. hævder videre i artiklen, at fundet bekræfter hans tidligere hypotese om, at runestenen oprindeligt har stået ved en vikingetidsstorgård i Hornelund, måske endda i nærheden af en offerlund, jævnfør ordet lund i stednavnet Hornelund. Fundet i slutningen af 1800-tallet af to prægtige guldspænder og en arming af guld fra vikingetiden på marken lige over for gårdene i Hornelund syntes at understøtte denne hypotese⁸. Eftersom der først i nyere tid er opstået en bebyggelse omkring Horne Kirke, som har fået sit navn efter Hornelund, er antagelsen bestemt ikke urimelig. Måske skulle Hornestenen derfor snarere kaldes for Hornelundstenen, som H.K. foreslår.

Som nævnt indledningsvis besøgte min kollega og jeg familien Østergaard i efteråret 2000. Målet var primært at søge at få uddybet, om man kunne udpege nærmere, hvor på markerne omkring Hornelund runestensfragmentet i sin tid var fundet, og om der evt. eksisterede tegninger fra dengang. Vi havde tillige medbragt en række spørgsmål om en nedlagt vandmølle, et vadested og en lang liste over marknavne i området. Til vores glædelige overraskelse viste det sig, at Hans C. Østergaard lever endnu, og han måtte jo være den rette til at uddybe den artikel, H.K. havde skrevet for næsten et halvt århundrede siden.

Samtalen med familien Østergaard tog hurtigt en for os uventet og overraskende drejning. Hans C. Østergaard fortalte, at han var kom-

met i tanke om, at han og en karl, vistnok i 1933, var blevet sendt op for at rydde og pløje et lille stykke jord, der hørte til gården oppe ved kirkegårdsdiget, omtrent der hvor Andelskassen i Horne By ligger i dag. Arbejdet tog et par dage, »fordi der var et syndigt rod, særlig op ad kirkegårdsdiget«, og Østergaard husker tydeligt, at der var en sten, som de måtte være to mand for at kunne løfte op på vognen. Den lå helt henne, hvor stenene står i kirkegårdsdiget, og han mente at den vejede omkring hundrede kilo. Sten og andet affald fra rydningen af arealet blev kørt hjem til gården, hvor stenene indgik i den stenbunke, som senere blev slået til skærver, da vejdamningen over Linding Å blev lavet slutningen i 1940'erne.

H.K. havde i sin tid ikke foranlediget at der blev lavet skitser af runestensfragmentet, men på vores opfordring tegnede Østergaard uden tøven efter hukommelsen omridset af stenen, samt hvor runerne havde stået (fig. 3), han kunne ikke ud fra et foto af runestenen fra Nationalmuseets billedarkiv udpege, om det stykke han havde set passede til de steder, hvor der må være kløvet stykker fra på det bevarede fragment af stenen, men mente dog, at den sten han havde fundet havde samme farve, som den oppe på kirkegården, fuldstændig som han i sin tid berettede til H.K. På vort spørgsmål om, hvorfor han ikke havde nævnt episoden ved kirkegårdsdiget overfor H.K., svarede han, at han ikke havde skænket det en tanke dengang.

Østergaard understregede endnu engang, at der kun havde været nogle få runestregere på det fragment, de havde fundet. Det kunne forstås således, at overfladen af runestenen havde taget skade i forbindelse med kløvningen. En anden mulighed er, at det stykke, Østergaard fandt, rummede de første runer af indskriften, idet vi – ud fra vort kendskab til indskifterne

på andre runesten – ikke skulle vente nogen yderligere indskrift foran Ravnunge-Tues navn. Desværre kan ingen af disse spekulationer afklares endeligt, idet det må medgives, at skitsen af det tabte fragment dårligt lader sig passe sammen med den facon, som det bevarede fragment har. Det er tydeligt, at det nederste af stenens forside med det nederste af runeindskriften er bortkløvet, men ved lejlighed bør de bevarede kløvningsspor på Hornestenen undersøges nærmere for at fastslå, hvorledes kløvningen er blevet udført.

Hvor har Hornestenen oprindeligt stået?

Som nævnt sad det bevarede stykke af Hornestenen i kirkegårdsdiget frem til 1872. Kun de to ovenfor nævnte 1600-tals kilder beskriver stedet nærmere. Skonvig skriver omkring 1629, at runestenen sidder »i den østlige del af kirkegårdsdiget ved stenten«. Præsten Christen Mortensen Friis beskriver i 1687 stedet som værende »i den sydlige del af kirkegårdsmuren helt ind til den østligste stente«. Eftersom kirkediget rundt om Horne Kirke ikke er orienteret regelmæssigt i forhold til verdenshjørnerne, kan beskrivelserne synes indbyrdes modstridende. Der kan dog næppe være tvivl om, at runestenen har siddet nær ved en stente, der har været i den del af kirkegårdsdiget, der er orienteret mod øst-sydøst. På et udskiftningskort fra ca. 1784, der er bevaret i Landsarkivet i Viborg (fig. 4), ser man Horne kirke med omgivende kirkegårdsdiger. En vej sydfra fra Kirkevad fører udenom kirken og op til den endnu eksisterende vej østpå ned til gårdene i Hornelund. En anden vej fører nordfra fra Transbøl og Gunderup ned til kirken. Med en enkelt, stiplede linje ser man en sti, der fra nordøst, fra annekspræstegården Moesgård, går henover markerne og ned til kirken. Stien ender ved en stente i det øvre hjørne af diget, og det

Udsnit af udskiftningskort ca. 1784 over Hornelund, som opbevares i Landsarkivet i Viborg. Bemærk vindfløjen over kirkeårnet, den Theilmanske trane, som fra ca. 1760 har prydet de kirker, der hørte under Nørholm. Ifølge Danmarks Kirker har man indtil nu kun haft sikre oplysninger om, at der var en trane på kirken så sent som i 1862. Runestenen har siddet i ved stenen i det, som på tegningen ligner det nordøstlige hjørne af diget. Bemærk også marknavnene Klokke Dyb ("Klokkehøj") og Kirkebjerg Tægt.

er utvivlsomt her den bevarede del af runestenen har været placeret.

Det runestensfragment, som Hans C. Østergaard fandt i begyndelsen af 1930'erne, må ud fra hans beskrivelse have ligget på jorden meget nær ved det sted i kirkegårdsdiget, hvor det andet fragment blev udtaget i 1872. Eftersom Østergaard ikke kendte til det sted i diget, hvor det bevarede stykke af runesten sad, er hans beskrivelse efter min opfattelse et vigtigt argument for, at de to runestensfragmenter har hørt til samme sten. Hverken han selv eller gårdens karl har tilsyneladende vidst noget om

den runesten, der ca. 60 år forinden var blevet bragt til Nørholm, og det er derfor forståeligt, at ingen tog notits af fragmentet dengang.

Med de nye oplysninger er vi for så vidt kommet lige vidt. Runestenen i Horne har, så længe den har været kendt – med en gæstevist i Nørholms have –, været nært knyttet til Horne Kirke. Men hvor har runestenen oprindeligt været rejst, og hvornår er runestenen blevet kløvet? For at tage det sidste først så kender vi til en hel del runesten, der er blevet kløvet, og enten er brugt til opførelsen af vores landsbykirker i perioden omkring år 1200, eller er blevet brugt i

kirkegårdsdigerne, som vanskeligere lader sig datere. Der er derfor ingen tvivl om at runesten i stort tal, sammen med andre sten fra oplandet, er blevet fragtet til kirkebyggerierne. Hvor stort dette opland har været, beror naturligvis på, hvor mange egnede sten, der findes i området. Her kan Horneegnen og i særdeleshed Hornelund, byde på mange flere sten end man er vant til i det sydvestjyske.

Som en interessant parallel til Hornestenen kan det nævnes, at runestenen i Læborg indtil 1821 lå ved siden af en kæmpesten nord for kirken, på et sted kaldet Dronningehullet⁹. I 1888 længe efter, at runestenen var kommet til kirkegården i Læborg, opdagede man et lille fragment af den i kirkegårdsdiget. Fragmentet måtte være kløvet fra selve stenen inden man forgesves – til vores store held – forsøgte at kløve endnu et stykke af den store runesten. Det lille stykke er rimeligvis havnet i kirkegårdsdiget ved Læborg kirke en gang i middelalderen, da diget blev sat, og under alle omstændigheder længe før »storebroderen« i 1821 blev fragtet til kirkegården. At man kløvede runesten på denne måde i middelalderen har vi et meget håndfast bevis på i forbindelse med en runesten, der blev fundet i 1996 i Bjerring Kirke nær Bjerringbro. Her er en meget stor runesten med stort besvær blevet kløvet og tildannet, så den har passet under kirkens imponerende søjleportal¹⁰.

Men hvor har Hornestenen da stået? De fleste af de runesten, vi kender den oprindelige placering af, har stået nær alfarvej, og det har været meningen, at de forbipasserende skulle læse indskrifterne. Da vejene førhen bestod af hjulspor, som hurtigt blev kørt op, var vejene ofte en serie af parallelle hjulspor, således som vi fx kender det fra Hærvejen. Vejforløbene snævrede ind der, hvor de skulle passere åer eller fugtige områder, og det er netop her vi of-

te finder runestenen. Et prominent eksempel er den fine og enestående runesten fra Malt, der blev fundet på den nordlige brink af Kongeåen i 1987, og som i dag kan ses på Egnsmuseet på Sønderkov. Et godt bud på Hornestens oprindelige placering er derfor et sted langs vejene til et af de gamle vadesteder i nærheden af kirken. En mulighed er Kirkevad umiddelbart syd for Horne Kirke, men en anden og måske mere nærliggende mulighed er, at stenen har været rejst i Hornelund, hvor der også er lokaliseret et gammelt vadested, som forhåbentlig vil blive undersøgt nærmere i nær fremtid. Vejen østpå fra Horne fører mod Rotbøl og Snorup, hvor en vigtig forhistorisk jernudvinding har fundet sted. Måske er det denne kilde til rigdom, der har givet sig udslag i det fornemme guldfund, der er gjort på marken i Hornelund. Det er naturligvis gætværk, men det er givet, at den Ravnunge-Tue, som også nævnes på runestenen i Bække og Læborg, må have tilhørt en anseelig stormandsslægt. En stormandsgård i Hornelund, som har været så rig, at beboerne et par menneskealdre, efter at runestenen blev rejst, har kunnet gemme en så fornem guldskat i jorden, kunne være et passende bud. Hornestenen kan derfor fremdeles – efter min opfattelse og med en passende grad af forsigtighed – knyttes til Hornelund. Vi må håbe, at fremtidige fund og kommende undersøgelser yderligere vil kunne afklare det spørgsmål.

Afslutningsvis vil jeg gerne takke Hans C. Østergaard og familien Østergaard, Hornelund, for deres store hjælp og gæstfrihed, Lene B. Frandsen, Varde Museum, og Peder Gammeltoft, Institut for Navneforskning, Københavns Universitet, for deres assistance.

Hornestenen som den tager sig ud i dag på kirkegården ved Horne Kirke. Foto: Torben Meyer.

Noter

1. Kristensen, H. K.: »Runestenen i Horne en Hornelundsten« i *Fra Ribe Amt* 1955 s. 337-339.
2. S. V. Wiberg. Personalhistoriske, statistiske og genalogiske Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie

bd.III: I-IV. Odense 1870-73. (Fotografisk optryk 1959-60)

3. Frank Jørgensen. Præsteindberetninger til Ole Worm. bd. I. Indberetninger fra Ålborg og Ribe Stifter 1625-1642. København 1970.
4. Erik Moltke. Jon Skonvig og de andre runetegnere. Et bidrag til runologiens historie i Danmark og Norge. I-II. Bibliotheca Arnemagnæana Supplementum 1-2. København 1956 & 1958.
5. Oluf Nielsen: »Indberetninger til P. Resen 1687« i artiklen »Smaastykker« i *Samlinger til Jysk Historie og Topografi*, bd 10, s. 1-18, Ålborg 1884-85.
6. Christian Adamsen og Vivi Jensen. Danske præsters indberetninger til Oldsagskommissionen af 1807. Vest- og Sydjylland. Wormianum 1995.
7. H. K. Kristensen nævner ikke årstal i sin artikel, men det præcise årstal er oplyst under gennemgangen af Horne Kirke i *Danmarks Kirker, Ribe Amt*, 3. bd. 1988-91, s. 1445.
8. Lene B. Frandsen: »Hornelund - guld og slagter« i *Fra Ribe Amt* 1994, s. 214-220.
9. Lis Jacobsen og Erik Moltke. *Danmarks Runeindskrifter*. København 1941-1942.
10. Stoklund, Marie: »Runestenen i Bjerring Kirke« i *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1997 s. 56-64.

Michael Lerche Nielsen, født 1964. Københavns Universitet Amager, Institut for Navneforskning, Njalsgade 80, 2300 København S. Adjunkt, ph.d. Har publiceret en række artikler indenfor rune- og navneforskning.